

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Bahar 2019, 6 (11), 24-43

DİNLERDE MABED-İBADET İLİŞKİSİ (Yahudilik Örneği)

The Relationship Between The Temple And The Worship In Religions
(The Example Judaism)

İsmet EŞMELİ

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, e-mail: ismetesmeli@hotmail.com ORCID: 0000-0002-4551-0309.

Hakemler / Referees:

Dr. Öğr. Üyesi H. İbrahim ŞENAVCU / İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.
Dr. Öğr. Üyesi Nihat DURAK / AİBÜ İlahiyat Fakültesi.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31 Mayıs 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 25 Haziran 2019

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran 2019

Cilt / Volume: 6 **Sayı / Issue:** 11 **Sayfa / Pages:** 24-43

Atıf / Cite as: Eşmeli, İsmet. *Dinlerde Mabet-İbadet İlişkisi (Yahudilik Örneği)*, [*The Relationship Between The Temple And The Worship In Religions (The Example Judaism)*]. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/11 (Bahar 2019): 24-43.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, *ithenticate* intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with *ithenticate* plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

DİNLERDE MABET-İBADET İLİŞKİSİ* (Yahudilik Örneği)

İsmet EŞMELİ**

Öz

Her dinî gelenekte yüce varlığa/varlıklara karşı yerine getirilmesi gereken sorumluluklar bulunmaktadır. Bu sorumluluklara genel olarak ibadet adı verilmektedir. Mabet ise, en genel ifadeyle bir dini yapıya mensup olanların ibadetlerini bireysel ya da birlikte gerçekleştirdikleri genellikle kutsal kabul edilen mekânı ifade eder. Mabet, kutsal varlık ile en yakın olunan ve ona karşı olan saygının içten bir şekilde gösterildiği yer olarak da kabul edilmektedir. Her dinin kendine ait mabet şekilleri bulunmaktadır. Ancak, bir dine ait olan mabet şekli zaman ve mekânla göre farklılık gösterebilir. Aynı zamanda, bazen mabede yüklenen anlamda da bazı değişiklikler görülebilmektedir. Farklı mimari yapıya sahip olmakla birlikte mabet, ibadet yapılan yer olma işlevini muhafaza etmektedir. Her dinde mabede önem verilmektedir. Yahudilik ise, mabet odaklı bir anlayışa sahiptir. Yahudilikte birçok ibadetin ancak mabette yapılması gerektiği inancı bulunmaktadır. Bu sebeple, Yahudilikte mabet merkezde yer almaktadır. Yahudi tarihinde, mabedin durumuna göre bazı ibadetler ya askıya alınmış ya da değişikliği uğramıştır. Sürgün hayatıyla bağlantılı olarak mabedin bulunmadığı zamanlarda kurban gibi bazı ibadetler ya askıya alınmış ya da şekil ve anlam değişikliği yapılarak imkânlar çerçevesinde devam ettirilmiştir. Bu çalışmamızda, ilk önce dinlerde mabet-ibadet ilişkisine kısaca değineceğiz. Ardından Yahudilikte mabet-ibadet ilişkisini tarihsel süreçleri dikkate alarak ve bazı örnekler sunarak ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Mabet, Kutsal Mekân, İbadet.

The Relationship Between The Temple And The Worship In Religions (The Case of Judaism)

Abstract

In every religious tradition there are responsibilities to be made against the supreme being. These responsibilities, which must be done, are generally called worship. The temple, in its most general sense, refers to a place which is generally regarded as sacred, where individuals belonging to a religious structure perform their worship individually or together. The temple is also regarded as the place where the closeness to the sacred being and the respect towards it are shown intimately. Each religion has its own form of temple. However, the shape of temple belongs to a religion may vary according to time and place. At the same time, some changes can sometimes be seen in the

* Bu çalışma, 3-5 Mayıs 2018'de 5. ASM Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan ancak özet olarak yayınlanan metinden faydalanılarak hazırlanmış makale çalışmasıdır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Bilim Dalı, esmeliismet@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4551-0309.

meaning of temple loading. Having a different architectural structure, the temple maintains its function of being a place of worship, It is given importance to temple in every religion. Judaism, on the other hand, has a temple-centered understanding. In Judaism, there is a belief that many worship should only be done in temple. For this reason, the temple in Judaism takes place in the center. In Jewish history, according to the situation of the temple some worship has been either suspended or changed. In connection with the exile, some worship, such as sacrifice, were either suspended or reformed in term of form and meaning during the absence of the temple. In this work, we will first briefly describe the relationship between the temple and the worship in religions. We will then examine the relationship between the temple and worship in Judaism, taking into account the historical processes and presenting some examples.

Keywords: Judaism, Temple, Sacred Space, Worship.

STRUCTURED ABSTRACT

Religion is a fact that exists and maintains its existence with its different elements. Beliefs, worship and temples related to worship are the basic elements of religion. Each religious tradition has its own understanding of faith, worship and temple. Both the understanding of the temple and the worship are closely related to the beliefs of religion and the historical experience of religious people in general. For this reason, it has been concluded that it will not reach a correct result to think or examine the understanding of worship and temple present in any religion, apart from their relationship with each other from the beliefs and historical process of that religion.

In religions such as Judaism, Christianity and Islam, it is deemed necessary to perform some worship in the temple with the community. However, there is no obligation that the worship is performed with the community in Islam. Because, there is the acceptance that worship can be made anywhere in the World in Islam. However, Muslims perform the worship in the temple, which must be performed with the community. In this respect, Islam is different from Judaism and Christianity. Worship in Islam is not only a practice in the temple. From this perspective, individual worship in almost every religion clearly shows its existence. This is more evident in Indian religions such as Hinduism and Buddhism.

In Judaism, when the worship is mentioned, the sacrifice and worship formed around the sacrifice are at the forefront. The sacrifice is the most rooted and dominant worship of Judaism, and it is a worship performed in the temple, although its nature is different at different times. The ancestors of the Jews also made an altar when they made a presentation to God and performed their worship there. This situation did not change much in period of Hz. Moses. The Tent Temple is located in the Ark of

the Covenant and is considered to be the place where Hz. Moses meets God has a function as a center for sacrifices and other worship. Jews have different temples in the periods of Kingdom. However, with the rise of the Temple of Solomon, other temples where Jews worshiped were overshadowed. Then, the Temple of Solomon became both the religious and political center of the Jewish community. The Temple of Solomon, which was destroyed and demolished by the Romans in 70 AD still remains alive as a sacred place for the Jews.

The Jews, who had to live in the exile, reformed their religious practices according to the new situation. They have built synagogues where they are as a representation of the Temple of Solomon. Thus, the synagogues began to be at the center of the Jewish community and they continued to protect their identities based on the synagogue. Although the synagogue is the new temple of the Jews, sacrifice and some worship related to sacrifice, performed in the Temple of Solomon, were either suspended or changed to a different practice. In this new situation, it was produced the remedies by replacing the sacrifice with the prayer. The reconstruction of the Temple of Solomon is required that the sacrifice to fulfill once again. For this reason, it is accepted that the holy land owned during the time of King David should be owned. As a result of this acceptance, new concepts such as the expectation of Messiah and Siyonism emerged in Judaism.

In order to understand the temple and worship understanding of almost every religion correctly, it should not be ignored with the sacred texts of that religion and its social, political and economic history. when it comes to Judaism, has a long and long history, this situation is more evident,. In the context of the relationship between temple and worship, it is clear that there is a different period in Judaism and formed a specific understanding related to these periods. This study eliminates an important deficiency in terms of revealing the relationship between temple-worship in religions in the case of Judaism. At the same time, The Temple of Solomon is an important structure in terms of understanding the attitudes and behaviors of the Jews in different parts of the world and in the state of Israel. In the example of the Temple of Solomon, it is important subject to determine the relation of Jewish worship with the temple.

GİRİŞ

Her dini gelenekte kutsal kabul edilen varlık ve nesnelere ile yakından irtibatlı olduğu düşünülen kutsal bir mekân bulunmaktadır. Bu kutsal mekânlar, her dinin kendi literatüründe farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Bu mekânlar, durumlarına ve tarihsel süreçlere göre aynı dini gelenekte bile farklı isimlerle ifade edilmiştir.¹

İbadet, farklı şekil ve anlamlarda da olsa hemen hemen bütün dini geleneklerin bir parçası konumundadır.² Birçok dini gelenekte mabet ile özdeşleşmiş ibadet bulunmaktadır ve ibadetin yapılabilmesi için özel bir mekân zorunluluğu vardır. Özellikle Yahudilikte kurban³, İslam'da hac⁴, Hıristiyanlıkta tevbe ve günah itirafı⁵ gibi temel ibadetler, belirlenen özel mekânlarda yapılmak zorundadır.

Dinlerin inanç ve ibadet anlayışları, öncelikle kutsal metinleri tarafından belirlenmekle birlikte, sahip oldukları tarihsel süreç ve bu tarihsel sürece bağlı yaşanan sosyal süreçlerden de bağımsız değildir. Buna bağlı olarak, dinlerin mabet algı ve anlayışı da söz konusu süreçlerden etkilenerek şekillenmiştir. Bu durum, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinler için söz konusu olduğu gibi diğer dinler açısından da geçerlidir. Bu nedenle, bir dine ait mabet algı ve anlayışını ortaya koymadan önce o dinin tarihsel sürecinin bilinmesinin yanında mabet kelimesinin mahiyetini belirlemek de isabetli olacaktır.

Mabet, Arapça bir kelime olup ibadet edilen yer, ibadethane, ibadete mahsus bir yapı anlamlarına gelmektedir. Dinî bir yapı olarak mabet, dindarların belirli zamanlarda topluca ya da ferdî olarak dinlerinin emri doğrultusunda ibadetlerini gerçekleştirebilmelerine yönelik yapılan kendine has özellikleri bulunan özel bir mekân anlamında kullanılmaktadır. Mabet kelimesini ifade etmek için çeşitli dillerde farklı kelimeler kullanılmaktadır.

¹ Ahmet Güç, "Mabet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 276-280.

² Mustafa Sinanoğlu, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 233-235.

³ Tekvin, 8:20, 12: 7-9, 13: 18, 33: 20, Çıkış, 29: 31-46; Güç, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 433-435; Asiye Aydın, *Yahudilikte Kurban Fenomeni (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015)*, 29-31.

⁴ el-Hac, 22:27-29.

⁵ Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 348-353.

Latince kaynaklı İngilizce olan “temple” kelimesi “Tanrı’nın evi” Yunancada ise “temenos” kelimesi “Tanrı’ya ayrılan kutsal yer” anlamında kullanılmıştır.⁶

Mabet, en genel anlamıyla dinin inançlarının uygulamaya konulduğu mekânlar olarak anlaşılmaktadır. Bu anlamda inançlara bağlı uygulamalar olarak kabul edilen ibadetlerin uygulanması için oluşturulan özel mekânlara mabet denilmektedir.⁷ Genel olarak, bir dinin inanç ve ibadet olmak üzere iki boyutu olduğu kabul edilir. İbadet yapılan bir mekân olması itibariyle mabet, genellikle toplu olarak ibadetin gerçekleştirildiği ve kutsal olduğuna inanılan yapı şeklinde tanımlanabilir. İnançları ve ibadetleri olmayan bir dini gelenek olmayacağından, ibadetlerin ifa edilebileceği mekânlar olarak mabedi olmayan bir din de düşünülemez. Bu itibarla her dinin kendine özgü mabet anlayışı mevcuttur. Mabetlerin genel anlamda sahip olduğu ya da olması gerektiği özellikler arasında inananın, Aşkın Varlık’la buluşarak O’nun varlığını veya maneviyatını kendisinde hissettiği bir yer olduğu kabul edilmektedir. Bir diğer özelliği ise, inanç sahiplerinin birlikte topluca ibadetlerin yerine getirildiği mekân olmasıdır.⁸ Mabedin bu iki önemli özelliği farklı şekil ve uygulamalar olarak tüm dinlerde görülebilmektedir. Yahudilikte, İslam’da ve Hıristiyanlıkta bazı ibadetler mabetlerde yapılma zorunluluğu taşımaktadır.

Hemen her dini gelenekte mabet, ibadetin yapıldığı yer olmakla birlikte din eğitimi ve öğretiminin yapıldığı mekândır da aynı zamanda. Her dinî gelenekte ilk zamanlardan itibaren mabet, günün, zamanın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde gelişme ve değişme göstermiştir. Dinin ilk ortaya çıktığı zamanlarda basit bir yapı olarak ortaya çıkan mabedin, daha sonraki zamanlarda gelişen medeniyet ve toplumla birlikte şekil ve işlevinde de büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak mabedin temel özelliği olan dinsel boyutu hep var olagelmıştır. Yani kutsal kabul edilen varlık/varlıklar ile yakınlığın sağlandığı özel bir mekân olma durumunu her daim muhafaza etmiştir.⁹

Bütün dinlerin kendi mabetlerine verdikleri isimler olduğu gibi her dinin kendine özgü mabet anlayışı da bulunmaktadır. Bir yeri mabet yapan unsurların başında kutsal mekân algısı yer almaktadır. Mabet kutsal bir mekândır. Kutsal kabul edilen, hürmet edilen varlık ile en yakın olunan bir mekândır. Ulûhiyetin temsil yeridir.¹⁰ Bu nedenle din mensuplarının

⁶ Mabet kelimesinin geniş anlam ve kullanımları için bakınız: Güç, “Mabet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 276-280.

⁷ Vecdi Bilgin, *İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, 2. Baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 83.

⁸ Güç, “Mabet”, 27: 276-280.

⁹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003), 357.

ibadetlerini icra ettikleri yerdir. Mabet, maddi dünya ile maddi olmayan arasında bir bağ kurmada önemli bir işleve sahip olarak kabul edilen bir yapı ve mekân olarak kabul edilmektedir.¹¹ Bu bağlamda her dinin kendi anlayışına göre şekil ve anlam kazanmış mabet anlayışı oluşmuştur. Mabet-ibadet ilişkisi de bu anlayış çerçevesinde değerlendirildiğinde daha sağlıklı bir sonuç elde edilebilecektir.

1. Bazı Dinlerde Mabet-İbadet

Her dinin kendine has bir ibadet anlayışı olduğu gibi mabet anlayışı da bulunmaktadır. Dinlerin mabet ve ibadet anlayışı sahip olduğu inanç sistemi tarafından belirlenmekle birlikte dinlerin/dindarların geçirmiş olduğu tarihsel, sosyal ve ekonomik gibi özellikler de belirleyici etkiye sahiptir.¹² Bu anlamda her dinin tek bir mabet algısından söz edemeyiz. Zaman içerisinde farklı çeşitlilikler gösteren ve zamanla şekillenen bir mabet algısından söz etmek daha makuldür. Bazı dinlerde mabet-ibadet başlığı altında Yahudilik dışındaki tüm dinlerin mabet-ibadet anlayışına yer vermemiz bu çalışmanın hacmini aşmaktadır. Bu nedenle, İslamiyet, Hıristiyanlık, Mecûsilik ve bazı Hint dinlerindeki mabet-ibadet algısına özetle değinilecektir.

İslam'da mabet, Allah'a ibadet edilen yer anlamıyla öne çıkmaktadır. Bu anlamıyla özel ve kutsal bir mahiyet arz etmektedir. İslam'da mabet, mescit/camii kelimesiyle ifade edilmektedir. Mescit, İslam'ın ilk yıllarından itibaren farklı aşamalardan geçerek günümüze kadar çeşitli şekillerde ve işlevlerde kendini gösteren özel bir yapıdır. Mabet için kullanılan bir diğer kelime olan camii ise, daha sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır ve ülkemizde daha büyük olan mabedi ifade etmektedir.¹³ Dolayısıyla günümüzde Türkiye'de ibadet için yapılan küçük olan yapıya mescit, büyük olan yapıya ise camii denilmektedir.¹⁴

İslam'a göre, Allah'a sadece mescitlerde ibadet edilmesi söz konusu değildir. Ancak ister mescit olsun ister camii olsun Müslümanlar için bu mekânlarda yapılan ibadetin daha faziletli olduğu kabul edilir.¹⁵ Ayrıca, bu kutsal mekânların imarını yapanların Allah katında değerinin artacağına olan

¹⁰ Bilgin, *İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, 158.

¹¹ Güç, "Mabet", 27: 276-280; Güç, *İlahi Dinlerde Ma'bed*, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 25.

¹² Fuat Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", *Eskiyeni*, 37 (2018), 109-125; Galip Atasagun, "Yahudilikte Dînî Sembol ve Kavramlar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2001): 125-156.

¹³ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 46-56.

¹⁴ Semavi Eyice, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 56-90.

¹⁵ Nesai, "İmamat", 50; Ebu Davud, "Salat", 46; Önkal, Bozkurt, "Cami", 7: 46-56.

inanış dolayısıyla toplumun her ferdi konuyla ilgili hassasiyete sahiptir.¹⁶ Öyle ki, Müslüman yöneticiler, hem kendileri büyük mescit/camii yapımına büyük önem vermiş hem de halkın bu husustaki duyarlılığını teşvik etmişlerdir. İslam beldelerinde tarihe iz bırakmış büyük camii örnekleri mevcuttur.¹⁷

İslam'da mescitler sadece bir ibadet mekânı olarak değil aynı zamanda bir eğitim mekânı olarak da işleve sahiptir. Bunun ilk örnekleri de Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında mevcuttur.¹⁸ Müslümanlar nezdinde en kutsal ve derecesi üstün olarak kabul edilen mescitler sırasıyla Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi ve Mescid-i Aksa'dır. Daha sonra ise, diğer mescitler yer almaktadır.¹⁹ İslam'a göre hac ibadetinin sadece Mescid-i Haram'a²⁰ hasredilmiş olması ibadet ile mabet arasındaki ilişkiyi en belirgin bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir.

Hıristiyanlıkta mabet (kilise), ilk dönemlerden, özellikle IV. yy.'dan, itibaren var olmakla birlikte günümüzdeki durumuna ulaşması tarihi süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Kilise kelimesi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Hıristiyan literatüründe kilise, tüm Hıristiyan imanını ve bizzat doktrinin kendisini, Katolik, Ortodoks ve Protestan gibi mezhebi, cemaat veya grubu ve en yaygın olarak da Hıristiyanların ibadet yerlerini ifade etmek üzere dört ayrı anlamda kullanılmaktadır.²¹ Konumuzu kilisenin ibadet mekânı olma durumu ilgilendirdiğinden mabet olarak kilise hakkında kısa bilgilerle konuyu izah etmekle yetineceğiz. Kilise yapıları erken dönemlerde bazilika tarzında ince uzun bir yapıya sahipken daha sonraki yıllarda kilisede artan ritüellere paralel olarak daha geniş mekâna ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle, farklı mimari özelliklere sahip görkemli yapılar oluşturulmuştur. Hıristiyan teolojisinde tüm Hıristiyan mezheplerinde olmasa da ibadet amaçlı birçok uygulama kilisede icra edilmek durumundadır. Bu bağlamda Hıristiyan teolojisinde kilise kutsal bir mekândır ve dinî ritüellerin icra mekânıdır.²²

¹⁶ Et-Tevbe, 9/18; Mehmet Şener, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 91-92.

¹⁷ Eyice, "Cami", 56-90.

¹⁸ Önkal, Bozkurt, "Cami", 7: 46-56.

¹⁹ Müslim, "Hac", 105-110,415; Önkal, Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mescid-i Haram", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 29: 273-277.

²⁰ el-Hac, 22/27-29.

²¹ Mehmet Aydın, "Kilise", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 11-14; İsmet Eşmeli, *Henri de Lucac'ın Kilise Anlayışı, Teolojik Görüşleri ve Katolik İlahiyatına Katkıları, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014)*, 7.

²² Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık" 17: 348-353.

Mecûsilikte ibadetlerin icra edildiği mekâna *ateşgede* denilmektedir. Mecûsiler, bu mabetlerde günlük ve yıllık ibadetlerini ve önemli dinî uygulamalarını gerçekleştirir. Bu yapıların Tanrı'nın yeryüzündeki sembolü ve ona ulaşmak için bir vasıta olduğu kabul edilen ve hiç sönmeyen yakılan ateşin korunabilmesi için yapıldığı bilinmektedir.²³ Ateşgedelerde bulunan ateş kutsaldır. Bu ateşin bulunduğu yere gün ışığının gelmemesine ve aydınlığını gün ışığından dolayı kaybetmemesine dikkat edilir. Ateşgede iki kısımdan oluşur: kutsal ateşin bulunduğu karanlık ve ancak rahiplerin girebildiği bölüm ve herkese açık olan büyük bölüm.²⁴

Hindu mabetlerinin ortaya çıkışı mö. IV. yy. sonrasına aittir. Zamanla görkemli bir yapıya dönüşen Hindu mabetleri VII. asırdan itibaren oldukça büyük ve görkemli hale gelmeye başlamıştır. Hinduizm, çok tanrılı bir din olması hasebiyle her Tanrı'ya ait farklı bir mabet bulunmaktadır. Bu nedenle bir Hindu hangi tanrıyı kabul ediyorsa ona ait mabede gider. Hinduizm'de mabetler, Tanrının mekânları olarak kabul görmekte, insanların Tanrı'yla/tanrılarla buluşma, onlara takdimeler sunma ve onları ziyaret etme mekânı olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Hinduizm'deki mabet ile tanrı algısı arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu görülecektir. Ancak, Hinduizm'de ritüeller bireysel olarak yapılabildiği için bir Hindu yeryüzünde her hangi bir yerde de ritüellerini yerine getirir. Hatta birçok Hindu'nun evinde ibadet amaçlı özel bir oda (*puja*) bulunmaktadır.²⁵

2. Yahudilikte Mabet-İbadet

Yahudilik, Âdemî dinlerin ilki olarak kabul edilmektedir. Mabet-ibadet ilişkisi açısından Yahudilik söz konusu olduğunda Yahudi tarihi ve Yahudiliğin genel özellikleri göz ardı edilemez. Zira hem mabet hem ibadet algısı açısından Yahudiliğin tarih içerisinde tecrübe ettiği süreç ve bu süreçte ortaya çıkan durumlar etkili olmuştur. Bu nedenle, Yahudilikte mabet-ibadet, mabet öncesi, mabet dönemi, mabet sonrası olmak üzere üç dönemde ele alınabilir. Burada Yahudilikte mabet-ibadet ilişkisi bu üç dönem üzerinden hareketle incelenecektir.

²³ Güç, "Mabed", 27: 276-280.

²⁴ Şinasi Gündüz, "Mecûsilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 279-284; Mehmet Alıcı, "Zerdüş'ten Günümüze Mecûsilik/Zerdüştilik", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, Ed. Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, 2015, 1, 773-798.

²⁵ Kürşat Demirci, "Hinduizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 112-116; Ali İhsan Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 298; Güç, "Mabed", 27: 276-280.

2.1. Yahudilikte Mabet

Yahudilikte mabet, Atalar dönemi, Hz. Musa dönemi, Mabet dönemi ve Mabet sonrası dönem olmak üzere dört aşamalı olarak incelenmektedir. Mabet sonrası dönem de kendi içerisinde farklı devirler şeklinde ele alınmaktadır.

Yahudi tarihinde mabet, Hz. Musa'nın çöldeki yolculuğu sırasında oluşan ve ilk mabet de denilebilecek "*Çadır Mabet*" (*ohel Mo'ed-toplanma çadırı*) ile Yahudilerin hayatında yer almaya başlamıştır. Ancak bu mabetin mevcudiyeti, henüz yerleşik bir hayata geçmemiş İsrailoğullarının sabit bir mabede sahip oldukları anlamına gelmez. Bu nedenle Tanrı tarafından ataları Hz. İbrahim'e vaat edilen topraklara ulaşmak için Hz. Musa önderliğindeki çöl yolculuğu esnasında beraberlerinde taşıdıkları, mahiyeti Tanrı tarafından Hz. Musa'ya bildirilen bir Çadır Mabet'ten söz etmek mümkündür. Bu yolculuk esnasında Yahudiler, en belirgin ibadetleri olan kurbanı ve diğer ibadetlerini konakladıkları yerde kurulan ve daha sonra kaldırılıp diğer konaklama yerine yerleştirilebilen Çadır Mabet olarak da bilinen mekânda icra ediyorlardı.²⁶ Bu Çadır Mabet, levhaların içine konulması, Tanrı'nın burada Hz. Musa ile iletişime geçmesi ve bir bakıma bu mekânın Tanrı'ya hasredilmiş kutsal bir mekân olarak kabul edilmesi dolayısıyla çölde yollarını kaybetmiş İsrailoğulları için kutsaldır ve önem arz etmektedir.²⁷ Mısır'dan Hz. Musa'nın önderliğinde çıkan İsrailoğulları çölde kırk yıl gibi bir süre yolculuk yapmışlardır. Bu seyahatleri esnasında Çadır Mabet, İsrailoğullarının günlük yaşamlarında önemli bir yere sahip olmuştur. Tanrı'yla buluşma yeri olarak kabul edilen bu mabet, toplum yaşamının odağında yer almıştır.²⁸ Bu dönemde mabet, Tanrısal boyutlu işlerin icra merkezi haline gelmiştir. Kısacası, bu dönemde Çadır Mabet Yahudilerin/İsrailoğullarının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu da Yahudiliğin mabet merkezli bir din olarak anlaşılmasında etkili olmuştur.

Yahudilikte mabet, kendilerinin sadece kral olarak kabul ettikleri Hz. Süleyman tarafından Kudüs'te yaptırılan ibadethane ile sosyal hayatta varlığını görkemli bir şekilde varlığını tahkim etmiştir.²⁹ Yapımı için hazırlıklarına Hz. Davut zamanında başlanan ve daha sonra I. Mabet olarak anılacak bina, Hz. Süleyman zamanında tamamlanmıştır. Ancak, bu döneme kadar da Yahudilerin farklı bölgelerde ibadetlerini icra ettikleri mabetleri

²⁶ Güç, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 207-212; Çıkış, 26:33-34.

²⁷ Çıkış, 33:11; Çıkış, 33:7-11; Sayılar, 12:8.

²⁸ Çıkış, 33:7-11; Güç, "Yahudilik", 43: 207-212.

²⁹ Baki Adam, "Yahudilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 211-213.

vardır.³⁰ Hz. Davut'a Yahve'nin meleği mabedin yapılacağı yerde görünmüştür. Mabedin buraya yapılmasının avantaj ve amaçlarından biri de bu bölgenin hiçbir Yahudi kabilesine ait olmamasıdır. Bu nedenle Hz. Davut burayı satın almış ve ahit sandığını buraya taşımak istemiştir.³¹ Ahit sandığının muhafazası için ise kapalı bir mekân gerekiyordu. Hz. Davut bundan dolayı buraya bir altar (sunak) yaptırmıştır ve Yahudilerin kurbanlarını ifa etmesi için kullanılmasını sağlamıştır.³² Ancak peygamber Natan, vahiyle kendisine izin verilmediğini belirtmiştir.³³ Buna rağmen Hz. Davut mabedin yapımı için gerekli hazırlıkları tamamlamıştır.³⁴

Ahit Sandığı'nın Kudüs'e taşınması Kudüs'ün Yahudiler için merkez konuma gelmesini sağlamıştır. Öncelikle buraya bir altar (kutsallar kutsalı) yapılır. Daha sonra Ahit Sandığı bu mekâna taşınır. Böylece Hz. Süleyman zamanında yapılacak olan I. Mabet'in alt yapısı oluşturulmuş olur. Bu mabedin yapımı Çadır Mabet'in özellikleri dikkate alınarak daha geniş bir şekilde inşa edilmiştir.³⁵ Yapımında kullanılan malzemelerin bile Tanrı tarafından belirlendiği kabul edilmektedir.³⁶ Yapımından sonra I. Mabet (ve II. Mabet), Yahudiler için ileride hasretle anılacak ve hep özlemi duyulacak ihtişamıyla hafızalara kazınmıştır. Günümüzde de birçok Yahudi tarafından bu beklenti geçerliliğini korumaktadır. Bu mabedin yapımından itibaren daha önce Kenan diyarının farklı bölgelerindeki mabetler, önemini kaybetmiştir³⁷; en kutsal mekân haline gelen I. Mabet, Yahudi ibadetlerinin ve Yahudiliğin merkezi durumuna kavuşmuştur.³⁸ Özellikle kurban ibadeti artık burada icra edilmek zorundaydı.³⁹ Bu mabet, mö. 586 tarihindeki Babil sürgününden sonra yıkılmış⁴⁰ ancak daha sonra mö. 515'te aslına uygun olarak yeniden yapımı tamamlanmıştır.⁴¹ Ms. 70'te Yahudilerin Roma İmparatorluğu tarafından

³⁰ Güç, "Yahudilik", 43: 207-212.

³¹ II. Samuel, 6:1-19; Güç, "Yahudilik", 43: 207-212.

³² II. Samuel, 24:16-25; Bozkurt, "Mescid-i Aksa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 268-271.

³³ II. Samuel, 7:1-13; I. Tarihler, 17:1-2.

³⁴ I. Tarihler, 22:2-16.

³⁵ Muhammed Güngör, "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 1 (2017), 54-58.

³⁶ I. Krallar, 6:1-36; Mustafa Yiğitoğlu, *Yahudilikte Tanrı'nın Yeri: Semavi Mabet*, (İstanbul: Bayem Ajans, 2011), 20.

³⁷ Güç, "Yahudilik", 43: 207-212.

³⁸ Yiğitoğlu, "Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mâbed", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017): 43-52.

³⁹ Abdurrahman Küçük, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 235-240.

⁴⁰ Ronald H. Sack, *Images of Nebuchadnezzar*, London: Susquehanna University Press, 1991, s. 48.

⁴¹ Ezra, 6:15; Güngör, "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi", 54-58.

sürülmesine kadar varlığını sürdürmüş ve Yahudilerin hayatında merkez konumunu sürdürmeye devam etmiştir.

Sürgünde iken, sinagogların Hz. Süleyman tarafından yapılan mabedi temsil ettiğine inanılmış ve Yahudiler ibadet ve uygulamalarını yeni duruma uyarlayarak devam ettirmiş ya da bazılarını askıya almışlardır. Bu bağlamda sinagog, I. ve II. Mabet olarak bilinen (Bet-ha Migdaş) mabedin tüm özelliklerine sahip değildir.⁴² Bu nedenle sadece bu mabette yapılması gereken bazı ibadetler sinagoglarda icra edilememektedir.⁴³ Edilse bile farklı bir usulde gerçekleştirilmektedir. Buna örnek olarak bugün herhangi bir zamana bağlı olmaksızın Ağlama Duvarı'na yapılan ziyaret/hac ve kurbanın kaldırılarak yerine duanın icra edilmesi gösterilebilir.

2.2. Yahudilikte İbadet

Yahudiliğin ibadet anlayışında en dikkat çeken durum, ibadetlerin mabet merkezli olmasıdır.⁴⁴ Yani ibadetler mabette ifa edilmektedir. Bu yönüyle Yahudilik diğer bazı dinlerden farklılık göstermektedir. Yahudi ibadetleri Hz. Musa dönemi itibariyle şekillenmeye başlamış olmakla beraber ilerleyen zaman dilimi içerisinde Yahudilerin özellikle yıllık diye ifade edilen ibadetlerinde çeşitlenme ve değişiklikler oluşmuştur. Hatta bazı ibadetler vardır ki, Yahudi tarihinde yaşanan önemli olaylara endekslidir. Hz. Musa zamanında en belirgin ibadet kurbandır. Ancak o dönemdeki kurban ile mabet döneminin sonuna kadar olan kurban değişiklik göstermekle birlikte, kurban olsun diğer ibadetler olsun ibadetlerdeki asıl değişiklik mabet sonrası sürgün döneminde kendini göstermiştir.⁴⁵ Yahudilikte ibadet, genel olarak günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır.

Günlük ibadet, günümüzde genellikle mabet dönemlerindeki kurban ibadetinin yerine icra edilen uygulamalar olarak bilinmektedir. Günlük ibadetler olarak uygulanan 'Şema İsrail' ve ibadetin ayakta yapılan kısmını oluşturan 'Amida' hem evde hem de mabette yapılabilir. Bu ibadetler, sabah, öğleden sonra ve güneş battıktan sonra evde bireysel olarak ya da mabette cemaatle icra edilir. Haftalık ibadet, cumartesi gününde kutlanan ve On Emir'de yer alan bir ibadettir. Bu nedenle Yahudiler Şabat günü yasaklarına

⁴² Peter R. Ackroyd, *Exile and Restoration/A Study of Hebrew Thought of the Sixth Century B.C.*, Philadelphia: The Westminster Press, 1975, s. 32-33.

⁴³ Adam, "Yahudilik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, Ed. Baki Adam, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 94 ve 101-102.

⁴⁴ Güç, "Yahudilik", 43: 207-212.

⁴⁵ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 187-197; Güç, "Yahudilik", 43: 207-212; Adam, "Sinagog", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (İstanbul: TDV yayınları, 2009), 37: 222-224.

riayet etme hususunda ayrı bir titizlik gösterirler. Şabat günü birçok Yahudi mabede gider ve ibadet, dua gibi uygulamaları cemaate katılarak icra eder. Ayrıca bu güne mahsus yasaklara da dikkat edilir. Şabat günü İsrailoğulları ile Tanrı'nın ahitleşmesinin sembolü olarak kabul edilir. Tanrı yaratma eylemini altı günde gerçekleştirmiş yedinci gün dinlenmiştir. Bu kabulle Yahudilerin hepsi olmasa da çoğunluğu Şabat gününde dünyalık işlerden el etek çeker. Zamanlarını mabette kutsal metin ve ibadetle geçirirler. Yıllık ibadetler, Yahudilerin tarihiyle yakın bir ilişki içerisindedir. Bu ibadetler, yıllık olarak kutlanan dini ve milli bayramlardır. Yahudi tarihinde yaşanmış önemli olayları hatırlayarak canlı tutmak için icra edilen uygulamalardır. Çalışmamızın ana teması olmadığı için Yahudilikte ibadet konusuna detaylı girmekten daha ziyade ilgili ibadetler mabet-ibadet bağlamında daha ayrıntılı ele alınacaktır.

2.3. Yahudilikte Mabet-İbadet İlişkisi

Yahudi inanisında ibadetlerin mabede bağlı olarak ifa edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple, birçok ibadetin yerine getirilebilmesi mabede bağlıdır. Yahudi tarihinde belirgin olarak Hz. Musa döneminden başlayarak toplumda varlığı giderek merkezleşen ve daha görünür hale gelen mabetler Süleyman Mabedi'yle hem taçlanmış hem de tam anlamıyla merkezleşmiştir. Zaten Yahudilikte mabet denilince öncelikle Süleyman Mabedi kastedilmektedir. Yukarıda da bahse konu olduğu üzere Hz. Musa, Yahudiliğin en büyük peygamberi olarak kabul edilmektedir. O, bu anlamda, Yahudiliğin kurucusu olarak da görülmektedir. Mabedin temellerinin de Hz. Musa döneminde oluştuğu açıktır. Zira Tanrı'nın Hz. Musa'ya vermiş olduğu kabul edilen levhaların muhafaza edilebilmesi ve Hz. Musa'nın Tanrıyla olan bağının en güçlü olduğu mekân olması bağlamında Yahudi tarihinde ilk mabet olarak Çadır Mabet, Yahudiliğin temellerinin atıldığı, çölde İsrailoğullarının kendilerini Tanrı'ya daha yakın hissederek istek ve dualarını yaptığı, Tanrıya kurban sundukları bir mekân olmuş ve Yahudi toplumu için önemli bir merkez haline gelmiştir. Aynı zamanda Ahit Sandığı mabette olmak durumundadır. Yahudi mabedinin bu sandık vesilesi ile kutsal bir mekân olduğu kabul edilir.

Yahudilikte ilk oluşum sürecinden II. Mabet'in Romalılar tarafından yıkıldığı ve Yahudilerin sürgün edildiği ms. 70'e kadar olan süreçte -I. Mabet ile II. Mabet dönemleri arasında geçen sürgün dönemini saymazsak- mabet merkezli bir ibadet anlayışı gelişmiş ve benimsenmiştir.⁴⁶ Mabede bağlı yapılan ibadetler ve mabet merkezinde yapılan ibadet ve uygulamalar

⁴⁶ Yiğitoğlu, "Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mâbed", ss. 43-52; Adam, "Yahudilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, 237-238.

Yahudiliğin sonraki dönemlerinde de sürgün edildikleri yerlerde kendini sinagoglar vasıtasıyla hissettirmiştir.⁴⁷

Yahudilikte Kurban, Hz. İbrahim zamanından itibaren önemli bir yer teşkil etmektedir. Kurban, Hz. Musa döneminden itibaren mabet veya mabetlerde icra edilen bir ibadettir. Çöl yolculuğu sırasında İsrailoğullarının ibadetlerini ve Tanrı'yla ilgili olan uygulamalarını Çadır Mabet merkezinde yaptıkları bilinmektedir. Kenan diyarına yerleştikten sonra Yahudilerin aynı anda farklı bölgelerde mabetleri olmuştur. Onlar, bu mabetlerde kurban ve diğer uygulamalarını yerine getirebiliyorlardı. Yahudilikte kurban, kanlı kurban ve kansasız kurban takdimi şeklindedir. Diğer taraftan yapıldığı zamana göre de kurban takdimleri günlük, haftalık, aylık ve yıllık olmak üzere uygulanır.⁴⁸

Yahudilikte kurban, mabede bağlı yapılan en belirgin ve temel ibadet olarak icra edilen bir ibadettir. Ancak kurban ibadeti, Süleyman Mabedi'nde yerine getirilmesi gereken bir ibadettir. Hz. İbrahim, Tanrı'ya olan bağlılığını ve teslimiyetini göstermekle sınındığı durumda Tanrı'nın buyruğunu yerine getirebilmek için bir mezbah yaparak burada kendisinden istenileni icra etmiştir. Bu durum Yahudilikte kurban ile bu ibadetin yapılacağı yer arasındaki ilişki bağlamında önemlidir. Zira bu durumdan hareketle olsa gerektir ki, Süleyman Mabedi Yahudi toplumunun merkezi haline geldiğinde kurban ibadetinin yapılabileceği tek mekân Süleyman Mabedi olarak kabul edilmiştir. Bu durum, Krallığın ikiye bölündüğü dönemde de devam etmiştir.⁴⁹ Süleyman Mabedi yıkıldıktan sonra belli bir dönem Yahudiler kurbanlarını Mabedin kalıntıları üzerinde ifa etmeye devam etmişlerdir. Zamanla mabet olmadığından mabede bağlı olarak yapılagelen kurban ibadeti askıya alınarak duaya dönüştürülmüştür. Bazı Yahudi grupları kurban ibadetinin yeniden icra edilebilmesinin bu mabedin yeniden inşa edilmesine bağlı olduğunu ifade ederler.⁵⁰

Süleyman Mabedi'yle birlikte din merkezli bir ekonomik düzen mabet ekseninde şekillenmiştir. Yahudiliğin temel unsuru haline dönüşen yardımlaşma ve mâli ibadetlerin yapılması için mabet merkez haline gelmiştir. Yahudiliğe göre, her bir Yahudi gelirinin belli bir bölümünü mabede

⁴⁷ Güç, "Yahudilik", 43: 207-212; Adam, "Sinagog", 37: 222-224.

⁴⁸ Güç, "Kurban", 26: 433-435.

⁴⁹ Yiğitoğlu, "Yahudi İdeası: Kral Mabedinden Kral Devlete", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/2 (2012): 1207-1215.

⁵⁰ Güç, "Yahudilik", 43: 207-212; Adam, "Yahudilik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, 102.

bağışlamak zorundadır.⁵¹ Bu anlamıyla mabet, Yahudilerin yardımlarıyla büyüyen bütçesini yine ihtiyaç sahibi olanlara harcayarak toplumun merkezinde yer almıştır. Süleyman Mabedi, Yahudilerin yapmış olduğu bu yardımları yine Yahudilerin ihtiyaçlarına kullanmak durumundadır.⁵²

Yahudilikte “*tsedaka*” terimi yardımlaşma, sadaka anlamına gelmektedir. Tsedaka fakirlikleri veya isyankârlıkları nedeniyle toplumdaki dışlanma ihtimali olan herkese uygulanmaktadır. Konuyla ilgili olarak da mabedin olmadığı zamanlarda Yahudilikte kurbanın yerini sinagoglar merkezinde *tsedaka* (yardımlaşma) almıştır.⁵³ Tsedaka Yahudi halkının kendi aralarında yardımlaşma fonu gibi işlev görmüştür. Bu mabedin olduğu dönemlerde mabet görevlilerince takip ediliyordu. Hem *tsedaka*'nın toplanması hem de onun ilgili yerlere dağıtılması mabet görevlileri eliyle yapılıyordu. Bu, Yahudilikte bir dini ibadet olarak kabul edilen *tsedaka* ile mabet arasındaki ilişkiyi açıklaması açısından önemli bir durumdur. Yahudi'nin, *tsedaka*'yı kendi eliyle ihtiyaç sahibine verme özgürlüğü yoktur. Mâli sorumluluğunu yerine getirebilmek için gelirinden veya varlığından kendi durumuna uygun düşen miktarı bizzat kendisi veya yetkililer aracılığıyla mabede bağışlaması gerekmektedir. Bu bağışlanacak olan miktar Tanrı'nın hakkı olarak kabul edilmektedir.⁵⁴

Ms. 70'ten sonra Yahudi cemaati dini bir zorunluluk olarak on erkekten az olmayan gruplar halinde yaşamışlar ve gittikleri bölgelerde Süleyman Mabedi'ni temsilen bazı ibadetlerini yapmak ve dinî metin öğretimini gerçekleştirmek için sinagog inşa etmişlerdir. Hatta bazı ibadetlerini -kurbanın duaya dönüşmesi gibi- sinagoga uyarlamışlardır. Tsedaka da burada işlevsel olarak Yahudi cemaati arasında varlığını korumuştur.⁵⁵ Bu anlayışın günümüzdeki büyük birliklerin temelini de teşkil ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

Yahudilikte mabet ile ilişkili olarak kabul edilebilecek bir diğer ibadet ise hacdır. Yahudilikte hac ibadeti yıllık olarak icra edilen bir ibadettir. Araştırmacılara göre Yahudilikte hac ibadetinin geçmişi Hz. İbrahim'e kadar götürülebilir. Çünkü Hz. İbrahim'e Tanrı farklı yer ve zamanda görüldüğü

⁵¹ Çıkış, 23:1-9; Jacques Attali, *Yahudiler, Dünya ve Para*, Çev: Berna Günen, 4. Baskı (İstanbul: Kırmızıkeçi Yayınevi, 2017), 41 ve 44.

⁵² Attali, *Yahudiler, Dünya ve Para*, 84.

⁵³ Eldar Hasanoğlu, “Yahudilik” *Dinler Tarihi I-II*, Edit.: Mustafa Alıcı ve Süleyman Turan, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018), 418-420; Adem Özen, *Yahudilikte İbadet*, (İstanbul: Ayışığı, 2001), 145 vd.; Adam, “Yahudilik”, *Dinler Tarihi El Kitabı*, 102.

⁵⁴ Hasanoğlu, *Yahudilik*” *Dinler Tarihi I-II*, 419-420.

⁵⁵ Attali, *Yahudiler, Dünya ve Para*, 100-101.

yerlere bir sunak yapmasını belirtmiştir.⁵⁶ Hz. İshak'ın ve Hz. Yakup'un Tanrı'nın görüldüğü yerde ve zamanda Hz. İbrahim'in yaptığı şekliyle sunuda bulunup ibadet ettiklerine yer verilmektedir.⁵⁷ Ancak bu dönemde hac daha sonraki sistemleşmiş durumuna sahip değildir.⁵⁸

Yahudilikte mabet döneminde eksiksiz uygulanan hac ibadeti kutlanan yıllık bayramlara endekslenmiştir. Ancak bu bayramlar da Yahudilerin tarihi ile yakından ilişkilidir. İsrailoğulları Kenan diyarına yerleştikten sonra tarıma dayalı bir toplum olan Kenanlıların kutlamakta olduğu tarımla ilgili kutlamalarının zamanını benimsemişlerdir. Mabet öncesinde hac için tam olarak belli bir zaman ve mekân olmamakla birlikte, Tanrı'nın görüldüğü yer ve zaman hac mekânı ve zamanı olarak kabul edilebilir. Ancak mabetle birlikte hac zamanı ve mekânı sabit olarak belirlenmiştir. Yahudiler mabet döneminde yılda üç defa olmak üzere *Pesah*, *Sukkot* ve *Şavout* bayramlarında hac için mabede gelmekteydiler.⁵⁹ Ms. 70'ten sonra Süleyman Mabedi Romalılar tarafından tahrip edildikten sonra da mabedin kalıntılarının bulunduğu yerde hac ve kurban ibadeti bir müddet daha Yahudiler tarafından ifa edilmiştir. Daha sonrasında ise, hac mekânı kalmadığı için günümüzde de sıkça görülen mabetten kalan ağlama duvarına zamana bağlı olmaksızın ve kanlı kurban sunusu yapmaksızın hac ibadetini ifa etmektedirler.⁶⁰ Bu bağlamda Yahudilikte hac ibadeti ile mabet arasında yakın bir ilişkinin olduğu açıktır.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Din, farklı unsurlarıyla var olan ve varlığını koruyan bir olgudur. İnançlar, ibadetler ve ibadetlerle ilişkili olan mabetler dinin temellini oluşturan unsurlardandır. Her dinî geleneğin kendine has inanç, ibadet ve mabet anlayışı bulunmaktadır. Hem mabet hem ibadet algısı, genel olarak dinin inançlarıyla ve dindarların tarihi tecrübesiyle yakından alakalı unsurlardır. Bu sebeple, herhangi bir dinde mevcut olan ibadet ve mabet anlayışını, bunların birbiriyle olan ilişkisini o dinin sahip olduğu inançlar ile tarihsel sürecinden ayrı düşünmek ya da incelemek sağlıklı bir sonuca ulaştırmayacağı kanaati hâsıl olmuştur.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerde bazı ibadetlerin cemaatle mabette yapılması gerekli görülmektedir. Ancak İslam'da yeryüzünün

⁵⁶ Tekvin, 12:7-8, 13: 18.

⁵⁷ Tekvin, 26: 25, 33: 20, 35: 1-5.

⁵⁸ Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/5 (2002): 97-121.

⁵⁹ Çıkiş, 23:14-17, 34:23; Özen, *Yahudilikte İbadet*, 213.

⁶⁰ Ömer Faruk Harman, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 382-386.

herhangi bir yerinde ibadet edilebileceği kabulünden dolayı cemaatle yapılması gereken ibadetlerin ifası için mabet zorunluluğu olmamakla birlikte Müslümanlar cemaatle ifa edilmesi gerekli ibadetleri mabette icra etmektedirler. Bu yönüyle İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan farklılık taşımaktadır. İbadetler, sadece mabette yapılan uygulamalar da değildir. Bu açıdan bakıldığında hemen her dinde bireysel olarak yapılan ibadetler ağırlık kazanmaktadır. Bu durum Hinduizm, Budizm gibi Hint kökenli dinlerde daha belirgindir.

Yahudilikte ibadet denilince kurban ve kurban etrafında oluşmuş ibadetler ön plana çıkmaktadır. Kurban Yahudiliğin en köklü ve başat ibadetidir ve mahiyeti farklı olsa da mabet merkezli olarak icra edilen bir ibadettir. Yahudilerin ataları da Tanrı'ya bir sunuda bulunacağı zaman bir sunak yapmış ve ibadetini orada ifa etmiştir. Hz. Musa döneminde de bu durum fazla değişmemekle birlikte, Ahit Sandığı'nın içinde bulunan ve Hz. Musa'nın Tanrı'yla buluştuğu mekân olarak kabul edilen Çadır Mabet, kurban ve diğer ibadetler için bir merkez olarak işleve sahiptir. Krallık dönemlerinde Yahudiler farklı mabet mekânlarına sahip olmakla birlikte, Süleyman Mabedi'nin yükselmesiyle diğer mabet yerleri gölgede kalmış ve bu mabet Yahudi toplumunun hem dinî hem siyasi merkezi olmuştur. Ms. 70'te Romalılar tarafından tahrip edilerek yıkılan Süleyman Mabedi Yahudiler için özlem duyulan kutsal bir mekân olarak hâlâ canlılığını korumaktadır.

Sürgünde yaşamak zorunda kalan Yahudiler, dini uygulamalarını yeni duruma göre yeniden şekillendirmiş ve Süleyman Mabedi'ni temsilen buldukları yerlerde sinagoglar inşa etmişlerdir. Sinagoglar Yahudi cemaatinin merkezinde yer almaya başlamış ve kimliklerini sinagog ekseninde korumaya devam etmişlerdir. Sinagog Yahudiler'in yeni mabedi olmakla birlikte Süleyman Mabedi'nde yerine getirilmekte olan kurban ve kurbanı bağlı bazı ibadetler ya askıya alınmış ya da farklı bir uygulamaya tebdil edilmiştir. Kurbanın yerine dua ikame edilerek bu konudaki yeni duruma çareler üretilmiştir. Kurbanın yeniden yerine getirilebilmesi için Süleyman Mabedi'nin yeniden inşası gereklidir. Bu nedenle, Kral Davut döneminde sahip olunan kutsal topraklara sahip olunması gerektiği kabul edilmektedir. Bu kabul neticesinde Yahudilikte Mesih beklentisi ve Siyonizm gibi yeni anlayışlar kendine yer bulmuştur.

Hemen her dinin sahip olduğu mabet ve ibadet anlayışının doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için, o dinin sahip olduğu kutsal metinler ile sosyal, siyasi ve ekonomik tarihi göz ardı edilmemelidir. Köklü ve uzun bir geçmişe sahip olan Yahudilik söz konusu olduğunda bu durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mabet-İbadet ilişkisi ekseninde Yahudilikte farklı dönem ve bu dönemlere has bir anlayışın oluştuğu açıktır. Bu çalışmamız, Yahudilik

özelinde dinlerde mabet-ibadet arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından önemli bir eksikliği gidermektedir. Aynı zamanda günümüzde dünyanın farklı bölgelerinde ve İsrail devletinde olan Yahudilerin tutum ve davranışlarının anlaşılması açısından önemli bir yeri teşkil eden Süleyman Mabedi özelinde Yahudi ibadetlerinin mabetle bağının ortaya konması önemli bir konudur.

KAYNAKÇA

- Ackroyd, Peter R. *Exile and Restoration/A Study of Hebrew Thought of the Sixth Century B.C.*, Philadelphia: The Westminster Press, 1975.
- Adam, Baki. "Sinagog", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 37: 222-224. İstanbul: TDV yayınları, 2009,
- Adam, Baki. "Yahudilik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, Ed. Baki Adam. 55-126. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Adam, Baki. "Yahudilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, 205-275. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Alıcı, Mehmet. "Zerdüş'ten Günümüze Mecûsîlik/Zerdüştilik". *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, Ed. Bayram Ali Çetinkaya. 773-798. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Atasagun, Galip. "Yahudilikte Dînî Sembol ve Kavramlar". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/11*, (2001): 125-156.
- Attalı, Jacques. *Yahudiler, Dünya ve Para*, Çev. Berna Günen. İstanbul: Kırmızıkeçi Yayınevi, 2017.
- Aydın, Asiye. *Yahudilikte Kurban Fenomeni* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2015.
- Aydın, Fuat. "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs". *Eskiyeni* 37 (2018):109-125.
- Aydın, Mehmet. "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 17: 348-353. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aydın, Mehmet. "Kilise", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 26:11-14. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bilgin, Vejdi. *İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, 2. Baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Aksa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 29: 273-277. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Bozkurt, Nebi. Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mescid-i Haram", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 29: 273-277. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Demirci, Kürşat. "Hinduizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 17: 112-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, 1. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Erbaş, Ali. "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/5 (2002): 97-121.
- Eşmeli, İsmet. *Henri de Lucac'ın Kilise Anlayışı, Teolojik Görüşleri ve Katolik İlahiyatına Katkıları*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2014.
- Eyice, Semavi. "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 7: 56-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Güç, Ahmet. İlahi Dinlerde Ma'bed, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2015.
- Güç, Ahmet. "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 26: 433-435. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Güç, Ahmet. "Mabed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 27: 276-280. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Güç, Ahmet. "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 43: 207-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gündüz, Şinasi. "Mecûsilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 28: 279-284. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Güngör, Muhammed. "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 1 (2017), 54-58.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 43: 187-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 14: 382-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hasanoğlu, Eldar. "Yahudilik" *Dinler Tarihi I-II*, Ed. Mustafa Alıcı- Süleyman Turan. 369-424. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018.
- Kutsal Kitap, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001.
- Küçük, Abdurrahman. "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 19: 235-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Önkal, Ahmet. Bozkurt, Nebi. "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 7: 46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Sack, Ronald H.. Images of Nebuchadnezzar, London: Susquehenna University Press, 1991.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 19: 233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Şener, Mehmet. "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 7: 91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yiğitoğlu, Mustafa. *Yahudilikte Tanrı'nın Yeri: Semavi Mabet*, İstanbul: Bayem Ajans, 2011.
- Yiğitoğlu, Mustafa. "Yahudi İdeası: Kral Mabedinden Kral Devlete", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/2, (2012): 1207-1215.
- Yiğitoğlu, Mustafa. "Yahudilerin Tapınak Siyaseti ve Semavi Mâbed", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2017): 43-52.
- Yitik, Ali İhsan. "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz. 277-305. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.